

## **el-Fikr'ül Makâsıdî, Kavâiduhu ve Fevâiduhu**

Ahmed er-REYSÛNÎ, Dârü'l Kelime, Kâhire, 2004, 146 sayfa.

İsmail KAÇA\*

Naslarda yer alan amelî hükümlerin gaye ve hedefleri anlamında kullanılan *makâsıdu's-şerîa* kavramı; İslam hukuku açısından oldukça önemlidir. Zira Şâtıbî'nin (ö. 790/1388) de dediği gibi “*makâsıd amellerin ruhudur*”. Dolayısıyla hukukî hükümlerin amaç ve gayelerini göz ardı etmek şeriatın ruhuna vakıf olmaya engel olduğu gibi ruhsuz bir fıkıh telakkisini doğuracaktır. Bu sebeple hem ilk dönem hem de günümüz İslam hukukçuları bu konuya eğilmişlerdir. İlk dönemlerde fıkıh usulü eserlerinde fikhî hükümlerin ta'lîli bağlamında incelenen makâsıd; Şâtıbî'nin “*el-Muvâfakât*” eserinde müstakil bir teoriye kavuşmuş ve Tunuslu fakih İbn Âşûr'un (ö.1393/1973) “*Makâsıdu's Şerîati'l İslâmiyye*” adlı eseriyle ilk defa müstakil bir kitapta incelenmiştir. Günümüzde de bu konu ile ilgili araştırma ve eserler artarak devam etmektedir. Bu çalışmalardan biri de Faslı İslam hukukçusu Ahmed er-Reysûnî'nin Türkçeye “*Makâsıd Odaklı Düşünce*” olarak tercüme edebileceğimiz “*el-Fikru'l Makâsıdî*” adlı eseridir.

Reysûnî, *el-Fikru'l-Makâsıdî* adlı eserinde, naslardaki hükümlerin illet, gaye ve hedeflerini tespit etmenin önemine değinmiş ve makâsıd kavramını ana hatlarıyla ele alarak onun, fikhın ruhunu anlamadaki önemine vurgu yapmıştır.

Makâsıdu's-şerîa kavramını genel hatlarıyla ele alan ve yüz kırk altı sayfadan müteşekkil olan kitap, mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır: İlk bölümde mâkasıd ve kitaba ismini veren makâsıdî düşünce kavramı ele alınmıştır. İkinci bölümde yazarın makâsıdî düşünce için gerekli gördüğü dört kuraldan bahsedilmiştir. Son bölümde ise fikhî hükümlerin makâsıdına/gayelerine vakıf olmanın faydalarına temas edilmiştir.

---

\* Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Bilim Dalı, ismailkaca0034@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8505-3405, Book Review/Kitap İncelemesi, Received/Geliş Tarihi: 13.12.2020, Accepted/Kabul Tarihi: 19.01.2021, Published/Yayım Tarihi: 21.03.2021.

Yazar, kitabın önsözünde makâsîd faaliyetinin içtihat ve tecdit çalışmaları açısından öneminden, günümüzde bu konuya artan ilgiden ve asrımızda İslâmî ilimler hususunda “makâsîdî bir uyanış”tan bahsedilebileceğini ifade ederek, söz konusu eserini, bu alandaki uyanışa ayak uydurma isteği ve dostlarının teşviki sebebiyle giriş mahiyetinde yazdığını belirtmiştir.

Müellif, ilk bölüme “Makâsîd ve Makâsîdî Düşünce” adını vermiştir. Burada makâsîd kavramıyla ilgili giriş sadedinde bilgiler vererek ilk olarak şeriat kavramının tanımını yapmış, ardından kanun ve şeriat arasındaki farkları açıklamıştır. Makâsîdu’ş-şeria’yı “insanların maslahatı için şeriatın tamamından veya tafsilî hükümlerinden hedeflenen gayeler” olarak tanımlayarak bir ağacın meyvelerine benzetmiş, makâsîdî; küllî, cüz’î ve hass olarak üçe ayırmıştır.

Yazar, İslam şeriatının kulların maddî-manevî, dünyevî-uhrevî maslahatını hedeflediğini yaptığı alıntılarla açıkladıktan sonra İzz b. Abdisselam’ın (ö. 660/1262) “muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar” ayetinin, teşvik edilen maslahatların tümünü ve kaçınılması istenen mefsedetlerin tamamını kapsadığına dair tespitini nakletmiştir.

Eserde maslahatlar arasında derece farklılıkları olduğuna işaret edilmiş, ayrıca Şâri’nin hukuk normlarında gözettiği en önemli gayenin ümmetin sosyal düzenini kurmak, ümmet yararına olan şeyleri sağlamak ve ona ulaşabilecek zarar ve fesadı engellemek olduğu ifade edilmiştir.

Bu bölümün sonunda kitaba isim olarak da verilen, “el-fikru’l makâsîdî/gaye odaklı düşünce”nin şeriatın küllî-cüz’î her hükmünde bir hikmet ve maksat olduğundan emin olan bir fikir; hukukî normları tümel ve tikel maksatlar ışığında anlayan bir metot olduğu; kısacası makâsîd perspektifi ile bakan ve kaidelere dayanan bir anlayış olduğu belirtilir.

“Makâsîdî düşünce”nin kuralları” adı verilen ikinci bölümde makâsîdî düşünce”nin kaideleri dört başlık altında ele alınmıştır. Bu başlıklardan, dolayısıyla kaidelerden ilki, “şeriatdaki her şeyin bir illeti, maksadı ve maslahatı vardır” şeklindedir. Yazar, konuya büyük-küçük, açık-gizli Allah’ın yarattığı her şeyin –bilinsin veya bilinmesin- bir gayesinin ve hikmetinin olduğunu ifade ederek başlamıştır. Bu

görüşünü de muhtelif ayetlerle desteklemiştir. Müellife göre, makâsîdî fikir Allah'tan sadır olan her emir ve nehyin gaye ve hedefini ortaya koyar. Eğer bir hükmün gayesi bilinmiyorsa onu ortaya çıkarmaya gayret eder. Şeriatı manasız ve gayesiz tek bir hüküm dahi yoktur. Bu manalar kimileri için açık, bazılarına da kapalıdır. Bir hükmün gayesinin bir kısım ulema tarafından anlaşılammaması, başkaları tarafından anlaşılmasına engel değildir.

Fakihlerin *“makul illetleri olan hükümler olduğu gibi tabbudî olan hükümler de vardır. Muamelatın, istisnalar hariç, maksat ve illetleri vardır. İbadetlerin ise, istisnalar hariç, illetleri yoktur, tabbudîdirler”* görüşüne katılmadığını net olarak ifade eden yazar, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin hikmet ve illetlerini, ayet ve hadislerle atıfta bulunarak açıklamıştır. Şeriatın hükümlerinin tamamının illeti olduğunu, hakkında kesin bir hikmet ve illetten söz edemediğimiz cüz'ıyyâtın, bu tespitte zarar vermediğini, ibadetlerdeki miktar, vakit ve keyfiyet gibi cüz'ıyyâtın, hikmet ve illetlerinden söz eden fakihlerin olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Şâtıbî'den ibadetin umumî maksadının Allah'a boyun eğmek, O'na yönelmek ve tazimde bulunmak olduğunu naklederek, ibadetlerdeki umumî illet ve maksatların, tafsilat ve cüz'ıyyâta da geçerli olduğunu belirtmiştir.

Reysünî'ye göre, fakihlerin makul bir illetinin olmadığını ileri sürdükleri namazların rekâtları, tavafın sayısı, kefaretlerdeki miktarlar ve hükümlerdeki buna benzer adetlerin umumî bir maksadı vardır ki, o da ahkâmı disiplin altına almak, karışıklığa mahal vermemektir.

İkinci bölümün ikinci başlığı ise, *“Delilsiz maksat/illet yoktur”* şeklindedir. Yazar, bir hükme maksat izafe etmenin veya maksadı nefyetmenin ancak delille olabileceğini, makâsîdu's-şerîa hakkında delilsiz konuşulamayacağını, bir maksadı bir hükme nispet etmenin bir sözü Allah'a nispet etmekle eşdeğer olduğunu, bunun delilsiz ve gelişigüzel yapılmasının Allah hakkında haksız ve bilgisizce konuşmak anlamına geleceğini ifade ederek konuya girer. Reysünî, makâsîdî tespit yollarını zikrederken, ilk olarak Arapçayı kaide ve incelikleriyle bilmenin önemine atıfta bulunmuş ve Arapçanın makâsîdın kapısı olduğuna vurgu yapmıştır. İşaret ettiği diğer tespit yolları ise naslar, icma, imâ ve tenbih, hüküm ve fiil arasındaki münasebet, istikrâdır. Ona göre illeti tespit yollarından olan istikrânın, *yani illetleri bilinen hükümleri tek tek incelemenin* ayrı bir önemi vardır. Zira biz, aynı hikmeti

hedefleyen çok sayıda ve benzer illetleri tek tek incelediğimizde ondan bir hikmet çıkarma imkânı bulup, bunun hukukun bir gayesi olduğunu benimseriz. Nitekim cüz'iyâtın yani tek tek olayların tümevarımında mantık kurallarına göre küllî kavram, prensipler elde edebiliriz.

Bölümün "*Maslahat ve mefsedetlerin tertibi*" başlığında Allah'ın tüm yarattıkları arasında bir derece ve mertebe farkı olduğu, söz konusu farklılığın peygamberler arasında, hatta Kur'ân'ın ayetleri arasında dahi bulunduğu örneklerle açıklanmıştır. Buradan hareketle maslahatların ve mefsedetlerin de kendi aralarında farklı kuvvet derecelerine sahip olduklarını ileri sürerek ayet ve hadislerden çeşitli deliller getirmiştir. Ayrıca bu konuyla en çok ilgilenen hukukçunun İzz b. Abdisselam olduğuna işaret etmiştir.

Bölümün dördüncü ve son başlığı ise "*Makâsîd ve vesâilin ayırt edilmesi*"dir. Müellif, bu meselenin makâsîdî düşüncenin en önemli kaidelerinden biri olduğunu vurgulayarak konuya başlamıştır. Ardından "vesile"yi "kendisiyle maksada ulaşılan yol" olarak tanımlamıştır. Ona göre ahkâmın içerisinde bizatihi kastedilen maksatlar olduğu gibi, bu maksatlara vesile olan hükümler de vardır. Vesileler ise maksatlardan aşağı derecededir. Hatta bizatihi vesile olan hüküm, başka bir vesileye de bağlı olabilir. Bunlar aynı anda hem maksat hem vesiledir. Kendisine vesile olan hükme nispetle maksat, kendisi için vesile olduğu hükme nispetle vesile olur. Bunlara "*makâsîdu'l vasîta*" diyebiliriz. Mesela "*Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın*" ayetinde 'kuvvet', düşmanı korkutmak için vesiledir. '*Savaş atları hazırlamak*' ise, kuvvet için vesiledir.

Yazar, vesilenin hükmünün kendisi ile ulaşıldığı maksadın hükmü ile aynı olduğunu çeşitli hukukçulardan yaptığı alıntılarla ifade etmiştir. Ayrıca makâsîdın sabit olduğunu, vesilelerin ise değişime ve esnekliğe açık olduğunu belirtmiştir. Ona göre fakire verilen fitrenin maksadı, onu bayram günü geçim ve iâşe sıkıntısından kurtarmaktır. Hadislerde fitrenin arpa, hurma ve benzerinden verilmesinin ifadesi ise bu maksat için vesiledir. Dolayısıyla bu maksada vesile olacak miktarda nakdî kıymetin veya ikamet edilen bölgenin temel gıda maddelerinden verilmesi de mümkündür. Yusuf el-Kardâvî'nin "sünneti anlamadaki hatalardan birisi de

ulaşılmak istenen hedeflerle, bunlara vesile olan anlık, ortamsal vesilelerin birbirine karıştırılmasıdır. Mühim olan sabit hedeflerdir. Vesileler ise zaman ve mekâna göre değişiklik gösterebilirler” tespitiyle bu bölüme son vermiştir:

Üçüncü bölüme “*Makâsîdın faydaları*” adı verilmiştir. Bölümün girişinde makâsîd faaliyetinin salt felsefî bir derinleşme ve basit bir entelektüel eylem olmadığı; bilakis diğer İslamî ilimler gibi sonuçları ve faydaları olan bir ilim olduğu vurgulanmış, ardından makâsîdî düşüncenin faydaları altı başlık altında ele alınmıştır.

İmam Gazzâlî’nin “*Makâsîd müçtehitlerin pusulasıdır*” sözü, bölümün ilk alt başlığıdır. Yazar, Gazzâlî’nin makâsîdî göz ardı edip yalnızca hükümleri ezberlemekle yetinenlerin âlim olarak değil, ilimle dolu bir kap olarak niteleneceğini ifade eden sözlerine yer vererek sahabenin de ahkâmın maksat ve gayelerini anlamaya yönelik azamî bir çaba içerisinde bulduklarını belirtir. Nasların yalnızca zahiriyle yetinen lafzî yönelim ile nasları ele almada ağırlıklı olarak yoruma, re’ye dayanan takvîlî/te’vîlî yönelimden bahsettikten sonra makâsîdî metodun bu ifrat-tefrit arasında orta ve mutedil yol olduğunu açıklar.

Bölümün bir sonraki başlığı “*Makâsîd düşünme ve anlama metodudur*” şeklindedir. Müellif buraya geleneksel İslam düşüncesinin makâsîdî metot olarak görmezden geldiği eleştirisiyle başlamış ve günümüzde makâsîd fikrine olan ilginin özellikle artan kitap ve araştırma faaliyetleriyle ilerlediğini belirtmiştir. Ona göre makâsîd bize her hükümde, emirde ve nehyde bir amacın, maksadın olduğunu ve bu maksatların tahkik edilmesinin istendiğini öğretir. Düşüncenin tam manasıyla İslamî olması için makâsîdî şerfiyaya göre seyretmesi, hüküm ve hedeflerini makasadın gereğince sınırlaması gerekir. Makâsîd, düşünceye; içtihat ve tercihlerde yol gösteren, kapsamlı, tutarlı ve sağlam bir bakış açısı kazandırır.

Burada ifade edilen şu tespitler de önem arz eder: “Bazı kimseler makâsîdî unutturacak derece vesâilî kutsuyorlar. Makâsîdî düşünce ise gerektiğinde vesâilde esnemeye imkân tanıyabilir. O, esneklik ve katılık arasındaki en sağlam güvencedir ve bir esneklik unsurundan ziyade istikrar ve sebat unsurudur.”

Bölümün üçüncü başlığı ise “*Feth-i zerâi ve sedd-i zerâi*”dir. Konuya bu kavramların tanımlarıyla başlanarak konunun *vesileler ve maksatların ayırt edilmesi*

meselesinin somut bir meyvesi ve uzantısı olduğun ifade edilmiştir. Müellif, bu başlıkta gayenin hükmü ne ise, ona vesile olanın da -naslarda reddedilmediği sürece- aynı hükümde olduğunu; harama vesile olanın haram, mekruha vesile olanın mekruh, farza vesile olanın farz, menduba vesile olanın da mendup olduğu fikrini Kâsânî (ö. 587/1191), Karafî (ö. 684/1285), İbn Kayyım (ö. 751/1350) ve Şâtıbî (ö. 790/1388) gibi fıkıhçılardan alıntılar yaparak açıklamıştır. Bu konudaki en meşhur kaidenin “*vacibin ancak kendisiyle tamamlanabildiği şey de vaciptir*” olduğunu belirtmiştir.

Bu başlıkta amelin hükmünün şartlara göre değişebileceğine de değinilmiştir. Buna göre mubah bir fiil, vacibe vesile olması halinde vacibe, harama vesile olması halinde ise harama dönüşebilir. Aynı şekilde mekruh bir fiil mubaha hatta zaruret halinde haram bir fiil de vacibe dönüşebilir.

Üçüncü bölümün dördüncü başlığı “*Mükellefin maksadına itibar*”dır. Makâsîd âlimlerinin mükellefin tasarruflarını değerlendirirken onların niyet ve kasıtlarını dikkate aldıklarına, niyetleri göz ardı ederek hüküm vermenin zahiriliğin bir türü ve idrak kusuru olduğuna değinilmiştir.

Yazar, şeriatın mükelleflerden evvela niyetlerin sahih olmasını, mükellefin maksadının Şâri'nin maksadına muvafık olmasını talep ettiğine işaret ederek mükellefin tasarruflarıyla ilgili hüküm verilirken kastının göz ardı edilmesinin yanlış olacağına temas etmektedir. Meselenin daha iyi anlaşılması için, örnek sadedinde, “*ben sizin en büyük rabbinizim*” diyen Firavunun kafir, ancak hadiste anlatılan ve sevincinin şiddetinden dolayı “*Allahum sen benim kulum, ben de senin rabbimim*” diyen adamın kâfir olmadığını, iki örnek arasında kasıt ve niyet farklılığı olduğuna değinmiştir.

Bölümün beşinci başlığı ise “*Makâsîd (emri yerine getirip nehiyden kaçınma hususunda) isteksizliği giderir ve ameli doğrultur*” şeklindedir. Yaptığı işin kıymet ve faydasını bilen kişinin amelinin gönül hoşluğuyla yapacağından, işinin kıymet ve sonuçlarını bilmeyen kimsenin ise amelinde sıkıntı ve isteksizlik hissedeceğinden bahsedilmiştir. “*Mükellefin hükmün maksadını bilmeden maksadını şarinin maksadına nasıl muvafık yapabilir?*” sorusuyla ahkâmın hikmetlerinin belirtilmesinin muhataptaki rağbet ve iştihak hislerini artıracığına işaret edilmiştir.

Ayrıca nasların metodunun emirlerde faydaları, nehiylerde zararları bildirme; ahkâmın makâsîd ve hikmetlerini açıklama şeklinde olduğu muhtelif örneklerle belirtilmiştir.

Bu bölümde, makâsîddan bihaber olanların amellerinin şekilden ibaret kalacağı şu misalle açıklanmıştır: “Eve girerken izin alınması gerektiğini emreden naslardaki gaye; namahrem olanı veya görünmemesi gerekenleri aniden görme ihtimalinden sakınmaktır. Emirdeki bu maksadı bilmeyen kişi izin isterken kapının tam karşısında durabilir. Ve bu esnada evin içini görülebilir. İzin isteme emrine şeklen, sūrî olarak riayet etmiş olsa da makasîd ihlal edilmiş olur.” Yazar, bu başlığı Yusuf el-Kardâvî’den yaptığı şu alıntıyla bitirmiştir: “Yemek esnasında parmağı yalama, düşen lokmayı üfleyerek tekrar alma gibi yemek adabıyla ilgili sünnetlerin gayesi; tevazu, nimete önem ve israftan kaçınmadır. Bu nefsi, ahlakî ve iktisadî bir terbiyedir. Ancak mezkûr sünnetlere (şeklen) riayet edip de tevazudan uzak nice kimseler vardır.” (Reysûnî, s.118)

Üçüncü bölümün altıncı ve son başlığını ise “*Makâsîd, tebliğ faaliyetinin hizmetindedir*” olarak belirleyen yazar, konuyu ara başlıklarla desteklemiştir. Bu kısımda makâsîdî düşüncenin tebliğ faaliyetiyle olan ilişkisine, bu düşüncenin davetin araç ve üsluplarında esneklik ve yeniliğe imkân tanıdığına ve makâsîdın bilinçsiz dindarlıktan bilinçli dindarlığa yönlendirmedeki etkisine değinmiştir. Ayrıca bu bölümde örnek olarak, makâsîdu’ş-şerîa bağlamında demokrasi konusunu ele almıştır.

Yazar, demokrasinin çeşitli açılardan tartışılarak bazı düşünürler tarafından reddedildiğini, ancak İslam dünyasında genel eğilimin demokratik kurumların kullanılabilmesi yönünde olduğunu belirterek konuya girmiştir. Yazar, demokrasinin adalet, kanunlar önünde herkesin eşit olması, halkın katılımını esas alması, herkese eşit fırsatlar sunması, kayırmayı önlemesi, despotizm ve istibdadı önlemesi, yöneticilere istişare ve tevazuu öğütlemesi gibi prensipleri açısından makâsîd düşüncesi ile örtüştüğünü ileri sürerek, bu minvalde açıklamalarda bulunmuştur. İstismar edilmeyen demokrasinin sunduğu bu hasletlerin şeriat tarafından da emredildiğini ve bu açıdan kullanılabileceğini belirlemiştir. Demokrasinin yanlış kullanılması halinde olumsuz sonuçlar doğurarak hürriyet görünömlü bir istibdat doğuracağı uyarısıyla kitabı sonlandırmıştır.

Eser, genel olarak değerlendirildiğinde, makâsıd ilmine dair giriş mahiyetindeki bilgileri derli toplu olarak sunmaktadır. Ele aldığı konuları yaptığı alıntılarla bolca desteklemesi, konuları sade bir üslupla işleme si, makâsıd ilminin genel çerçevesini öğrenmek isteyenler için anlaşılır olması, kitabın olumlu yanlarından dır. Bununla beraber sonuç kısmının olmaması, üçüncü bölümde örnek sadedinde ele alınan demokrasi incelemesinin kitabın hacmine nispetle uzun olması, konular işlenirken tekrara düşülmesi gibi hususları ise kitabın olumsuz yanları olarak değerlendirebiliriz.